

Tağıyeva Sevinc Elmar¹²
MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ –ness ŞƏKİLÇİLİ MÜCƏRRƏD İSİMLƏR

Bildiyimiz kimi, söz yaradıcılığında şəkilçilərin rolu böyükdür. Şəkilçilər özləri işlənməsindən asılı olaraq məhsuldar və qeyri-məhsuldar olurlar.

Müasir ingilis dilinin söz yaradıcılığında –ness şəkilçisi mühüm rol oynayır. Qədim ingilis dilində işlənən şəkilçilərdən yalnız –ness qrammatik abstraksiya, məhsuldarlıq, söz və söz birləşmələri ilə daha çox birləşə bilmə xüsusiyyətini hələ də saxlayır. Müxtəlif nitq hissələrinə məxsus sadə və mürəkkəb köklərin şəkilçili əsaslarla birləşərək yeni mənalı sözlər (abstrakt isimlər) yarada bilməsi bunu bir daha təsdiq edir. Çox zaman bu şəkilçinin müasir ingilis dilinin söz yaradıcılığındakı mövqeyi, söz düzəltmə xüsusiyyəti, semantik quruluşu, üslubi çalarlığı, dildə işlənmə tezliyi, müxtəlif mənalı sözlər yarada bilməsi, isim köklərindən –ness şəkilçisi vasitəsilə yeni isimlərin əmələ gəlməsi və daha başqa cəhətləri tamamilə işıqlandırılmamış və ya bunlara az fikir verilmişdir.

Müasir ingilis dilində saysız-hesabsız sifətlərin köklərinə və digər nitq hissələrinə qoşularaq –ness suffiksi xüsusiyyət, keyfiyyət, hal və ya mücərrədlik mənalərini kəsb edir [2, s.59].

Məsələn: bashfulness – utancaqlıq

cleverness – istedadlılıq, zəkahlıq, ağıllılıq

aliveness – canlılıq, diribaşlılıq

aloofness – adamayovuşmazlıq, laqeydlilik

Bir qayda olaraq –ness suffiksi sifətlərin köklərinə qoşulur.

Məsələn: wildness – vəhşilik

sadness – qəmginlik

redness – qırmızılıq

tenderness – incəlik və s.

Törəmə sözə gəldikdə isə –ness suffiksi tərkibində -y, -full, -ous, -ive, -ed, -ish, -word, -less, -ary (-ory), -ant, -worthy şəkilçiləri olan sözlərə birləşir. Sifətlərin mənşəyi –ness suffiksinin istifadəsinə təsir etmir, belə ki, dildə işlənilən qədim sifətlərlə yanaşı, həm də alınma sifətlərlə də birləşir:

a) köhnə əsaslardan: narrowness – darlıq, məhdudluq; naughtiness – korlanmış, dəcəllik.

b) roman əsaslarından: politeness – ədəb, nəzakətlik; nearness – yaxınlıq; humaneness – insanlıq, humanistlik.

–ness şəkilçisinin etimologiyası haqqında ən dürüst elmi-tədqiqat bu sahədə tədqiqatlar aparmış S.L.Dorskiyə məxsusdur [1, s.53].

–ness affiksial morfemi fonetik tərkibinə görə dəyişmir. Q.Marçand bu fonemin [nəs, nis] fonematik tərkiblərə malik olduğunu göstərir [7, s.271].

Lakin araşdırmalara əsasən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, bütün kök və affiksial morfemlərə sərbəst birləşən –ness yalnız bir fonematik tərkibdə, yəni [nis] kimi işlənir.

Məsələn: kindness [kaindnis] – mehribanlıq

oneness [wʌnnis] – dəyişməzlik, dəyişdirilməzlik

childishness [tʃaɪldɪʃnis] – uşaqlıq

faithfulness [feɪθfʊlnis] – düzlük, doğruluq

handsomeness [hænsəmnis] – gözəllik

invalidness [ɪnvəlɪdnis] – şikəstlik

equality [ˈɛkwəlnis] – bərabərlik

fondness [fɒndnis] – zəriflik, incəlik, məhəbbət, sevgi

Məlumdur ki, hər bir şəkilçi müəyyən distribusiyaya (əhatə dairəsinə) malikdir. İngilis dilçiliyində şəkilçilərin distributiv baxımdan öyrənilməsi günün vacib məsələlərindən biri hesab edilir.

–ness müxtəlif nitq hissələrinə məxsus olan sadə və mürəkkəb köklərlə, bəzən də önlüklərlə birləşir. Burada sifət (adj+ness) əsaslı isimlər çoxluq təşkil edir.

Məsələn: yellowness – sarı rəng, sarılıq

firmness – bərklik, qətilik

grimness – qəddarlıq

lightness – yüngüllük

thinness – ariqliq

shyness – qorxaqlıq, utancaqlıq və s.

–ness şəkilçisi çox zaman -able, -al, -ant, -ary, -ate, -ed, -ful, -ic, -ing, -ish, -ive, -less, -ly, -ous, -some, -i suffiksindən sonra işlənir.

Məsələn: fortunateness – xoşbəxtlik

pleasantness – gözəllik

gracefulness – zəriflik, qəşənglik

franticness – ağılsızlıq

recklessness – düşüncəsizlik

¹² ADU,f.f.d., dosent. e-mail: stagiyeval@gmail.com +994 50 680 65 91

boyishness – uşaqlıq
gladsomeness – şadlıq
extensiveness – genişlik, böyüklük
healthfulness – sağlamlıq və s.

–ness şəkilçisi həmçinin, -ac, -ious, -age, -ous, -at, -iat, -ori, -ial, -er, -al, -li, -ic, -ation, -able, -ion, -ate, -it, -our, -th, -ful, -less, -ul, -i, (y) suffikslerindən sonra da işlənə bilər və əsasən abstrakt isimlər düzəldir.

Məsələn: efficaciousness – təsirlilik, effektivlik

umbrageousness – kölgəlik
congregativeness – topluluq, intizamlılıq
conciliativeness – barışdırıcılıq
confidentialness – sirlilik, məxfilik, etibarlılıq
loverliness – istəklilik, sevən adama xas olan xüsusiyyət, sevimlilik
typicalness – tipiklik, səciyyəvilik
dishonourableness – alçaqlıq, rəzilik
deathlessness – ölməzlik
tremulousness – titrəklik
acrimoniousness – əsəbilik, gərginlik
loguaciousness – çərənçilik, söhbətçilik
talkativeness – boşboğazlıq, naqqallıq

–ness şəkilçisi sadə sifət kökləri ilə də yüksək birləşmə xüsusiyyətinə malikdir.

–ness şəkilçisi semantikasına görə latın mənşəli –ity(-ty) şəkilçisi ilə sinonimdir. Hələ XVI əsrdə ingilis dilində bu şəkilçi ilə xeyli miqdarda abstrakt isim əmələ gəlmişdir.

Beləliklə, bu iki şəkilçi bir-biri ilə yeni sözlər yaratma baxımından rəqabət aparmağa başlamış və bu rəqabət indi də davam edir. Bu rəqabətin nəticəsidir ki, müasir ingilis dilində xeyli miqdarda paralel sözlər vardır.

–ness və -ity(-ty) sadə sifət kökləri (safeness – safety) tərkibində -ous, -ive, -al, -id, -able, (-ible, -ble), -ic, -ose şəkilçiləri olan əsaslarla eyni şəkildə birləşir [3, s.51].

Bununla əlaqədar olaraq ingilis dilində bu şəkilçili sözlər paralel işlədilməkdə davam edirlər.

Paralel sözlərin əmələ gəlməsində abstrakt isim düzəldən başqa şəkilçilər (-dom, -hood, -ship, -ism, -tion, -ance (-ence), -ory, -ery, -ty) də iştirak edirlər. Həmin sözləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

I. Mənaca sinonim olan –ness şəkilçili abstrakt isimlər

a) Eyni kökdən yarananlar.

Məsələn: equableness – equability – 1. bərabərlik, müntəzəmlik;

2. eynilik, oxşarlıq;

assiduousness – assiduity – səy, cəhd, qeyrət;

rapidness – rapidity – cəldlik, sürət;

freeness – freedom – azadlıq, hüquq, istiqlalilik;

mediateness – mediation – vasitəçilik, xahiş, ərizə;

amazedness – amazement – heyrət, təəccüb;

amateurishness – amateurship – həvəskarlıq, həvəsində olmaq;

vitreousness – vitrecence – şüşəyə oxşarlıq və s.

b) Müxtəlif köklərdən yarananlar.

Məsələn: calmness – tranquility – sakitlik;

richness – prosperity – varlılıq, zənginlik və s.

II. Mənaca nisbi sinonim olan –ness şəkilçili abstrakt isimlər

Məsələn:

dubiousness – dubiety – şübhə obyektini, şübhə mənalarda işlənir;

activeness – activity – fəallıq mənasında sinonimdir;

activity – enerji, səy mənasında tək işlənir;

tumidness – tumidity – şişkinlik, şişmə mənasında sinonimdir;

tumidity – şişmə mənasında işlənir;

savagedom – savagery – savageness – ibtidai vəziyyət, ibtidailik

mənalarda sinonimdir;

savagedom – savagery – vəhşi heyvanlar, vəhşilər mənasında sinonimdir;

savageness – 1. vəhşilik, barbarlıq; 2. qəddarlıq;

savagery – toxunulmazlıq mənalarda tək işlənir;

hardiness – hardihood – 1. şücaət, cəsarət; 2 ədəbsizlik mənalarda sinonimdir;

hardiness – dözümlülük, möhkəmlilik mənalarda tək işlənir.

III. Müxtəlif mənəli abstrakt isimlər

Məsələn:

1. apprehensiveness – çəkinmə, qorxu, ehtiyat; apprehensibility –

ağlabatanlıq, dərk edilə bilmə

2. capaciousness – tutumluluq, genişlik; capacity – bacarıq, həcm, tutum

3. enormousness – böyüklük; enormity – alçaqlıq, rəzillik, böyük cinayət

4. liveliness – gümrahlıq, canlanma; livelihood – həyat üçün vasitə (varlıq) və s.

Paralel sözlərin dildə işlənmə tezliyi müxtəlifdir. Dildə işlənmə tezliyinə görə – ness və –ty şəkilçiləri ilə işlənən paralel sözləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

– Həm danışmaq, həm də ədəbi dildə eyni tezliklə işlənən paralel sözlər.

Məsələn: calmness = tranquillity – sakitlik;

objectiveness = objectivity – obyektivlik;

well-to-do-ness = richness = prosperity – var-dövlət, rifah.

– Paralel sözlərdən biri danışmaq dilində, digəri isə ədəbi dildə daha yüksək tezliklə işlənir. Məsələn:

Danışmaq dilində

1. equableness

2. amazedness

3. ignobleness

Ədəbi dildə

1. equability

2. amazement

3. ignobleness və s.

–ness şəkilçili abstrakt o birilərindən daha çox abstraktdır və daha doğrusu, belə isimlərdə abstraktlıq daha qiüvvətlidir.

Məsələn: laxness – 1. zəiflik, cansızlıq, ətalət, ölüvaylıq, keylik, süstlük, həvəssizlik, laqeydlilik, pıntılıq;

2. intizamsızlıq, pozğunluq, qeyri-mütəşəkkillik;

3. yumşaqıq, boşluq;

4. yanlışlıq, səhv, qeyri-müəyyənlik və s.

–ness şəkilçisinin bu xüsusiyyəti abstrakt isimlərdən yeni abstrakt isimlər düzəldərkən özünü daha çox göstərir.

Dildə belə paralel abstrakt isimlərin yaşamasına səbəb yəqin ki, onların daha çox mücərrədlilikə malik olmalarıdır.

Məsələn: I. faith – 1) inam, etibar, etimad;

2) din, etiqad, inam;

3) sədaqət, vəfa, doğruluq, namus, vicdan;

4) vəd, zəmanət, zəminlik;

faithfulness – sədaqət, vəfa, doğruluq, düzlük.

II. truth – 1) həqiqət;

2) düzgünlük, doğruluq (xarakter haqqında);

3) dəqiqlik, uyğunluq və s.

truthfulness – (quality of being truthful) = düzlük,

doğruluq, vəfa, sədaqət, düzgünlük, doğruluq

(quality of being truthful) və s.

Müasir ingilis dilində spektrin əsas /red, green, black və s./ və bir sıra /pink, purple/ rənglərini bildiren sifətlər sözdüzəltmədə geniş iştirak edir. Onlardan rəng baxımından keyfiyyət, vəziyyət və hərəkət bildiren sözlər əmələ gəlir: /bluish, poppy-red, whiteness, reddishness, to redden, blackly, bluishly/. Rəng düzəldən sifətlərin əsas mənası ondan düzələn isimlərdə saxlanılır. Məsələn: greenness – “yaşıl rəng” mənasından başqa, “təcrübəsizlik”, “təzəlik” mənalarında da işlənir.

Bunlar müvafiq olaraq: qırmızılıq, qırmızı rəng, yaşıllıq, yaşıl rəng, qəhvəyilik, qəhvəyi rəng, qara rəng, qaralıq, ağ rəng, ağlıq, göy rəng, göylük və s. kimi mənalarla ifadə olunurlar. Məlumdur ki, –ness affiksial morfemi əsasən abstrakt mənalı isimlər düzəldir. Abstrakt mənalı bu şəkilçinin əsas funksiyasıdır.

Yuxarıda göstərilən misallar deyilənləri bir daha təsdiq edir. P.M.Karaşuk qeyd edir ki, –ness şəkilçisi isimkökləri ilə birləşir. E.M.Çumak isə –ness şəkilçisinin cəmi iki isimlə /selfness, nothingness/ birləşdiyini qeyd edir [4, s.80].

Bu müəlliflərin belə nəticəyə gəlməsinin səbəbi bu şəkilçinin isim köklərinə az birləşməsidir. Ümumiyyətlə, bu şəkilçi nəinki german mənşəli isimlərlə, eləcə də roman mənşəli isimlərlə də birləşir.

Məsələn: adult – adulthood – böyük, yaşlı, həddi-bülüğa çatmış

Sinonim şəkilçi olan –ity (–ty) isimlərlə birləşərək vəziyyət bildiren abstrakt isimlər əmələ gətirir.

Məsələn: enemy – enmity – düşmən, düşmənçilik

vacuum – vacuumity – havasız məkan, sahə

Hələ qədim ingilis dilində də azmiqdarda da olsa –ness+isim (–ness+N) quruluşlu isimlər var idi.

Məsələn: afgoodness – bütprəstlik

alderness – avtoritet

Orta ingilis dilində godness /allah, səcdəgah/, dreadness /qorxu/, wanderness /möcüzə/ kimi abstrakt isimlər işlənirdi.

–ness şəkilçisi bəzi müəlliflərin fikrincə, isimkökləri ilə birləşərək yeni isimlər əmələ gətirmə xüsusiyyətini tamam itirmişdir. Halbuki, dilin inkişafının bütün dövrlərində belə isimlərə rast gəlmək mümkündür.

Məsələn: childness /XVII əsr/

breadness /XIX əst/
bodiness /XIV əst/ və s.

Oksford lüğətindəki bəzi cümlələr isim+ness /n+ness/ quruluşlu leksik vahidlərin dildə mövcud olması faktını bir daha təsdiq edir.

Məsələn: 1) This sort of gameness always get a man the worst of the battle

(OED, v4, page 39)

2) The country round his dwelling was almost a wilderness

(OED, v12 page 124)

–ness şəkilçisi vasitəsilə isim köklərindən yeni isim əmələ gəlməsi yalnız leksik vəzifə daşıyır. Burada –ness yeni nitq hissəsi yaratmaq xüsusiyyətindən məhrumdur.

–ness şəkilçisi çox az hallarda saylarla birləşərək abstrakt mənalı isimlər əmələ gətirir.

Məsələn: oneness – dəyişməzlik, birlik, vəhdət, bölünməzlik

twoness – ikilik, ikiüzlülük, ikitərəflilik

Saylardan isim düzəldərkən –ness affiksial morfemi iki vəzifə yerinə yetirir:

1) Qrammatik – yeni mənalı isim düzəldir;

2) Semantik – yeni mənalı isim düzəldir.

Lakin qeyd etməkləzəmindir ki, –ness şəkilçisinin saylarla birləşib abstrakt isim əmələ gətirməsi çox nadir dil hadisəsidir. –ness şəkilçisinin əvəzliliklərlə birləşməsi də çox maraqlı dil hadisəsi hesab edilir. Burada da –ness şəkilçisi iki funksiya yerinə yetirir:

1) Qrammatik – yeni nitq hissəsi düzəldir;

2) Semantik – yeni mənalı isim düzəldir.

Belə isimlər birləşdikləri köklərdən semantik cəhətdən ayrılır.

Məsələn: this – bu; thisness – fərdiyyət

what – nə, hansı; whatness – mahiyyət və s.

–ness şəkilçisinin əvəzliliklərlə birləşərək eynimənalı isimlər əmələ gətirməsini aşağıdakı misallar əyani surətdə sübut edir:

1. Bothalike are models of – I –ness (OED, page 519)

2. Allknowness in the form of – I –ness (OED, page 519)

Müasir ingilis dilində suchness, hereness, thereness, nowness, everydayness, everywhere-ness və s. zərflərdən düzəldilmiş abstrakt isimlərə az miqdarda da olsa rast gəlmək mümkündür. Məsələn:

1. Theeverydayness of thiswork – day world (OED, v3, page 345)

2. The doctor's objection against the nowness of eternity answered

(OED, v7, page 247)

–ness affiksini müasir ingilis dilinin ən məhsuldar affikslərinə daxil etmək olar. Bunu onun potensial sözlər düzəltmə qabiliyyəti sübut edir.

Məsələn: Spanishness (the state, condition, or quality of being Spanish); halfawakenedness (the state of being half awaked); – (baygınlıq, bihuşluq); worthwhileness (the state of being worthwhile); outpouringness – hissələrini izhar etmə (the state or condition of being outpouring) [8, s.61].

Aparılan təhlillərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, –ness şəkilçisi yalnız isimlərlə deyil, digər nitq hissələri (zərflərlə, saylarla, sifətlərlə və s.) ilə də birləşərək yenimənalı sözlər yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Дорский С.Л. Словообразование отвлеченных имен существительных в древнеанглийском языке (суффиксальное и полусуффиксальное). Минск, 1960.
2. Карашук П.М. Словообразование английского языка. Москва, 1977, 302 стр.
3. Мещков О.Д. Словообразование современного английского языка. Москва, 1976, 243 стр.
4. Чумак Е.М. Имена существительные в современном английском языке с суффиксом –ness образованных от именных основ. Ленинград, 1954.
5. Hacıyeva A., Najafli E. Contrastive lexicology. Baku, 2010, 211 p.
6. Najafli E., Taghiyeva S. English lexicology. Baku, 2018, 228 p.
7. Marchand H. The categories and types of present day English word-formation Ed.2 Wiesbaden, 1960.
8. The Oxford English Dictionary. Volume VII. Oxford, 1961.

Açar sözlər: mücərrəd, şəkilçi, məhsuldar, sözyaradıcı, qeyri-məhsuldar, german mənşəli, mücərrəd isim

Ключевые слова: абстракт, суффикс, продуктивный, словообразование, непродуктивный, германские происхождение, абстрактные существительные

Key words: abstract, suffix, productive, wordformation, germanic origin, abstract noun

Xülasə

Məqalə –ness şəkilçisi ilə yaradılan mücərrəd isimlərdən bəhs edir. Müasir ingilis dilində –ness şəkilçisi ən məhsuldar şəkilçilərdən biridir. Bu şəkilçilər yalnız isimlərin deyil, sayların, zərflərin və s. Sonuna qoşularaq, yeni mənalı sözlər yaradırlar.

Абстрактные существительные с суффиксом –ness в современном английском языке Резюме

Статья посвящена абстрактным существительным с суффиксом –ness в современном английском языке. Суффикс –ness является одним из продуктивных суффиксов в современном английском языке. Суффикс –ness соединяется не только концами с существительных, а также соединяется с концами в числительных обстоятельстве и образует слова с новыми значениями.

The abstract noun forming suffix –ness in Modern English

Summary

The article deals with the abstract noun forming suffix –ness. The suffix –ness is one of the productive suffixes in Modern English language. It is joined not only to the end of the nouns, but also it is joined to the end of numerals, adverbs and so on and forms words having new meanings.

Rəyçi: ADU. İngilis dilinin leksikologiyası kafedrası, f.f.d. Səlimova Sevinc İbadulla qızı